

JAROSLAV KUDRNA

K OTÁZCE TŘÍDNÍ DIFERENCIACE A PŘEŽITKŮ SPOLEČNOSTI PRVOBYTNĚ POSPOLNÉ V BAVORSKU V OSMÉM STOLETÍ

I.

Badateli, zabývajícími se počátky třídní společnosti u nás, bylo již několikrát konstatováno, že pro objasnění společenských poměrů sedmého až devátého století má neobyčejný význam, hlavně po stránce metodologické, průzkum tak zvaných barbarských zákoníků i jiného pramenného materiálu, v němž se obráží tak nebo onak přechod od společnosti prvo- bytně pospolné ke společnosti feudální, typický právě pro národy, které neprošly klasickou formou otroctví.¹

Skutečnost, že se s takovým materiálem setkáváme v oblasti bavorské, tedy v nejbližším našem pomezí, kde máme již v polovině osmého století doložen nejen zákoník, nýbrž i početný materiál listinný, vede nás k tomu, abychom se pokusili o analýsu těchto cenných dokumentů právní povahy a na základě toho určili, na jakém stupni vývoje byla v té době společnost v Bavorsku.

To nás však zároveň přivádí k tomu, abychom se zamyslili nad otázkou, do jaké míry můžeme použít údajů, které obsahuje bavorský zákoník, pro rekonstrukci historické skutečnosti. Buržoasní historiografie prováděla tuto rekonstrukci v podstatě dogmaticky a přitom si vůbec nekladla otázku, jaké společenské formaci odpovídají údaje vyjádřené v bavorských prvních pramenech osmého století.²

Pro buržoasní historiografii bylo příznačné, že ignorovala většinou i výsledky textové kritiky zákoníků a že se držela celkem nejjednoduššího starého schematu, z něhož vycházela starší právní škola, totiž ze schematu zakládajícího se na tvrzení, že bavorský zákoník vznikl postupně a že je v něm jakési starší jádro, obražející primitivní, staré, autochtonní poměry. Zčásti to lze vysvětlit tím, že řada badatelů, zabývajících se otázkou vzniku textu zákoníka, uvízla namnoze na vnějších filologických rozborech a že z povrchních shod — bez přihlídnutí k obsahové stránce — usuzovala na souvislosti a na vzájemné vztahy, které nebylo vždy možné bez přihlídnutí k obsahové stránce zdůvodnit ryze filologicky.³

Vcelku však dospěla textová kritika, a to musíme po zásluze přiznat, v jednom k pozitivnímu závěru dál než současná historiografie. Zjistila totiž, že bavorský zákoník představuje kompilaci, ovšem ne v tom smyslu, jako je na př. zákoník sálských Franků (Lex Salica), v němž lze skutečně

předpokládat starší jádro obrazyjící poměry ještě nižšího vývojového stupně, nýbrž kompilaci umělou, při níž bylo použito textů různých zákoníků, pokud obsahem odpovídaly společenským poměrům Bavorska v osmém století.⁴

Ale i zde chyběla odpověď na otázku, čemu zákoník sloužil, jaká byla jeho funkce, tedy odpověď, pod jakým aspektem zákoník zachycoval skutečnost, jaké tendence společenského vývoje podporoval a usměrňoval. Odpověď na tuto otázku lze připravit jedině tak, že se přesvědčíme konfrontací zákoníka a listin⁵ o tom, zda je vůbec možné již pro onu kompilativní povahu údajů použít zákoníka jako historického dokumentu. Tento úkol řešíme ovšem pouze mimochodem v řadě příslušných srovnání v rámci ústřední problematiky.

II.

Písemné prameny, které máme k dispozici z bavorské oblasti, pocházejí až ze století osmého, kdy tu už nemůže být — jak zjistíme bližším rozbořením — o značné třídní diferenciaci nějakých pochybností. To však je již velmi pokročilý stav, jehož předcházející články by mohla osvětlit archeologie. Ovšem za dnešního stavu, kdy není shoda ani v nejzákladnějších otázkách, na př. o migraci Bavorů,⁶ stěží lze použít kriticky archeologických údajů. Všeobecně snad lze přijmout zjištění, platné i pro ostatní středoevropské oblasti, že již v údobí před osmým stoletím bylo v Bavorsku velmi dobře známo zemědělství. Konečně sám bavorský zákoník stejně jako listiny svědčí o tom, že přechod k zemědělské výrobě je už ukončen. Ovšem na to, jakých forem nabývala zemědělská výroba a jak byla organizována, archeologie nám alespoň pro Bavorsko odpověď nedává.

Z pramenů cizího původu by se dalo soudit o jakési vnitřní diferenciaci bavorské společnosti již na zlomu století šestého a sedmého. Tak bavorského knížete Garibalda zná již Řehoř Tourský a Fredegar;⁷ stejně se ho dovolává langobarský kronikář Paulus Diaconus.⁸ Breves Noticiae Salzbургenses, které představují jakýsi soupis předcházejících donací a tradicí z osmého století, stejně jako tak zvaný Indiculus Arnonis uvádějí řadu jmen bavorských knížat.⁹ Jaké však bylo vnitřní jejich postavení, to se z pramenů nedočteme.

Příznačné je i to, že již do konce sedmého století spadá misionářská činnost irských mnichů, která byla podporována, jak ukazují legendy, většinou pozdějšího data, bavorskými knížaty. Ve Vita Haimhrammi¹⁰ je bavorská společnost vylíčena jako velmi různorodá, vnitřně diferencovaná a to byl nepochybně jeden z předpokladů postupné christianisace.¹¹ R. 716 vydal papež Řehoř II. pro Bavorsko instrukci, v níž jsou vedle činitelů církevních uváděni i soudcové a zemští velmožové.¹² V instrukci se mluví o zřízení tři nebo čtyř biskupství. Biskupům se doporučuje, aby rozmnožovali všemožně svůj majetek. Fakticky již do mise Bonifácovy, tedy do r. 739, byly zřejmě položeny základy vnitřní organizace církve.

Z těchto několika dokladů, které by se daly ještě rozmnožit, vyplývá, že proces třídní diferenciaci byl v Bavorsku na zlomu sedmého a osmého století již ve značně vysokém vývojovém stadiu. Nepřekvapí tedy, že do značné listiny, s nimiž se setkáváme od čtyřicátých let osmého století, potvrzují tento stupeň třídní diferenciaci a že jej bavorský zákoník kodifi-

kuje. Přitom je nesporně zajímavé, že se oba druhy pramenů jaksi vzájemně doplňují. Listiny nám udávají mnohem přesněji než zákoník diferenciace mezi většími majiteli půdy, zákoník pak ukazuje mnohem průkazněji postavení jednotlivých vrstev znevoleného obyvatelstva.

Pro zjištění stupně diferenciace, především pokud jde o držitele pozemků, má neobyčejný význam rozbor donací a tradic, jimiž byl převáděn pozemkový majetek ponejvíc do rukou církevních feudálů. Již při zběžném rozboru jednotlivých druhů donací je zřejmé, že mezi nimi nebylo nějaké uniformity. V listinách se vyskytují vedle donací velkých, obsahujících darování většího počtu mansů, i donace malé, tradice nebo autotradice, v nichž se jasně zračí osudy kdysi svobodného rolníka, občíníka. Ten je různými prostředky donucen proměnit svůj alod v podmíněnou držbu a tím se sám dostává do nevolnické závislosti. Právě tento druh odevzdávání vlastního alodu do vlastnictví církve sehrál významnou úlohu při znevolaování kdysi svobodného rolnictva. Přitom však stupeň znevolenění, které tak vznikalo, nebyl ve všech případech stejný. Obyčejně se tradice doplňovala t. zv. prestarií,¹³ kterou byla jistým způsobem půda propůjčena původnímu jejímu majiteli, a to za určitou »činží«. Vlastní podíl občíníka se tedy nedostával do komplexu nějakého velkostatku, nýbrž i po znevolenění obdělával bývalý svobodný občíník půdu, která mu kdysi patřila, velmi často vlastními výrobními prostředky. Tradice tedy obyčejně nepodporovala komasaci půdy, nýbrž spíše utvrzovala roztržštěnost.

Toto předběžné vymezení úlohy a funkce donací a tradic (autotradic) nám může posloužit při určování třídní diferenciace donátorů a tradentů. V listinách vystupují jako donátoři především příslušníci rodové šlechty, jejichž jména známe i ze samého zákoníku.¹⁴ Mezi nimi zaujímá vedoucí postavení rod Agilolfingů, jehož příslušníkům se přičítá nejvyšší vira (wehrgeld). Z listin pak jsou Agilolfingové známi jako největší donátoři.¹⁵ Z pramenů je zřejmé, že v této době měli vrchní právo disposiční a že k mnohým převodům ostatních donátorů byl nutný jejich souhlas. Ovšem na druhé straně jejich vlastní právo disponovat pozemkovým vlastnictvím bylo vázáno na souhlas šlechty.¹⁶ Přes tato omezení, příznačná pro feudální vlastnické právo v celku, je možno předpokládat, že se tu setkáváme se všemi znaky charakteristickými pro feudální vlastnictví (plné vlastnictví půdy a neúplné vlastnictví poddaných, kteří mohli být darováni pouze s půdou).

V obou uvedených případech jde nepochybně o rodovou šlechtu. Bylo by však mylné domnívat se, že pouze v ní lze vidět příslušníky vládnoucí světské feudalit. K ní beze sporu patří i oni donátoři, kteří v listinách vystupují nejen jako držitelé pozemků, nýbrž i jako lidé, kteří si osobují i právo neúplného vlastnictví nad poddanými (při tom šlo, jak vyplývá z celkového rázu donací, o bývalé občíníky).

Že šlo často o typ přechodný, to potvrzují nejen bavorské prameny, nýbrž, jak ukázal sovětský badatel Neusychin,¹⁷ i kartulář svatohavelský v oblasti švábské. Dělitko mezi velkým občíníkem a malým feudálem je možno hledat v tom, zdali občíník vlastníci několik lánů ještě pracuje, či žije pouze z příjmů pozemkové renty. Ovšem provést v tomto případě specifikaci bližší, to není vždy možné pro neúplnost údajů v listinách. Sám bavorský zákoník pak je, pokud jde o vymezení vrstvy svobodných (liberi), ještě více neurčitý.¹⁸ Pouze ze dvou míst by se dalo usuzovat, že

se v jeho ustanoveních obráží vnitřní diferenciací svobodných majetníků.¹⁹

Jako typický příklad donace malého již feudála možno uvést listinu, kterou jakýsi Chunibert převádí svůj majetek v Bachu do vlastnictví kláštera ve Freisingen.²⁰ Vedle dědičného podílu a pozemků získaných koupí (empticum) převádí se pod církevní moc ještě osm kolonů. Větší donátoři z řad malých feudálů darovali klášterům pouze část svého majetku a jejich darování byla v podstatě nepodmíněná.²¹

Pokud jde o střední donace (nebo jinak řečeno tradice), převáděl se jimi alod občanů do vlastnictví církve.²² Tito občané buď darovali část svých pozemků (potom nebylo vlastně právního rozdílu mezi donacemi jejich a feudálů), anebo odevzdali do držení kláštera celý svůj podíl, vyminující si při tom doživotní užívání pozemků za určitou činži. To byla čistá forma autotradice spjatá s prekarií (s prestarií) nebo s beneficiem.²³

Vrstva, kterou jednotlivá ustanovení bavorského zákoníka znají jako homogenní, byla tedy ve skutečnosti vnitřně rozrůzněná. I zde šlo o nesouhlas právní normy se skutečným stavem, o nesouhlas běžný v dějinách práva vůbec.²⁴

Z velikosti tradovaného majetku plyne nepopíratelně závěr, že vrstva svobodných v době zákoníku byla již v rozkladu, že část přecházela do řad velkých majitelů půdy, feudálů, kdežto druhá část, nesrovnatelně větší, do řady znevolaňného obyvatelstva.

Nabízí se nyní otázka, jaké bylo postavení znevolaňného obyvatelstva, jaký stupeň závislosti můžeme rozeznávat. V historické literatuře bylo již několikrát poukázáno na to, jaké obtíže skýtá rozbor terminologie, v níž se zračí postavení závislého obyvatelstva. V zákonících se setkáváme s dělením obyvatelstva podle výkupného (wehrgeldu, viry). Jeden ze základních omylů právní historiografie byl v tom, že rozbořením systému pokud svou analýsu končila a že ignorovala bližší údaje o jednotlivých vrstvách poddaného obyvatelstva, které tu a tam prosvítají.²⁵

Podobně je tomu u listin. Zde narážíme nejen na známky odstupňování, jako na př. v struktuře pertinenciálních formulí, které nelze vždy vykládat formulářem, nýbrž i na vnitřní kvalitativní vztahy znevolaňného obyvatelstva k pracovním prostředkům, především k půdě.²⁶

Jestliže na př. v listině Helmpert, Cunzo a Hetti darují klášteru ve Freisingen unum servum cum colonia sive etiam cum tota familia,²⁷ je zřejmé, že servus vyjadřuje v tomto případě postavení nevolníka.

Po těchto metodologických poznámkách přistoupíme nyní k vlastnímu rozboru terminologie.

M a n c i p i u m. V listinách, pokud na termín mancipium narážíme, lze jím rozumět skoro vždy otroka. Mancipia se normálně prodávala a dědila. Ovšem otroctví bylo u Bavorů na nevyvinutém patriarchálním stupni.

M a n c i p i a mají již někdy vlastní majetek. Na př. v donaci Urmartově jsou mancipia odevzdána cum omnibus facultatibus.²⁸ Otroci nebyli obyčejně zaměstnáni v zemědělství, i když jinak připadali jako součást ke curtis.²⁹

Postavení mancipií nám líčí shodně s listinami bavorský zákoník. Tam se klade stejně jako v římském právu mancipium na roveň věci. Mancipia byla normálně předmětem koupě a prodeje. Na druhé straně se však někdy identifikuje pojem mancipium s pojmem servus.³⁰ Tato skutečnost svědčí o tom, že i mezi těmito dvěma kategoriemi byla hranice plynulá. Fakticky

se o otrocích u Bavorů dá říci totéž co o otrocích u jiných germánských kmenů nebo u Slovanů. Pokud se snad setkáváme v zákoníku s ustanoveními připomínajícími římské právo, je nutno mít na mysli, že tyto prvky »římského« práva jsou ryze receptivní povahy a že plní jinou funkci než v klasické otrokářské společnosti.

S e r v i. Významově není termín servi v listinách jednoznačný. Některé formulace nasvědčují tomu, že mohlo jít o závislost otrockou.³¹ Servi mohli být jako mancipia zaměstnáni v domě.³² To jsou však výjimky. V listinách jsou jinak servi chápáni ve spojitosti s půdou.³³ Stejnou dvojznačnost prozrazuje termín servus v bavorském zákoníku. Jsou zde případy, s těmi jsme se konečně už seznámili, kdy servus je postaven na roveň mancipiu.³⁴ Obvykle se však tímto pojmem rozumí skutečný poddaný, který byl nadán jednak domem, jednak i samostatnými výrobními prostředky. Tak je pravděpodobně nutno rozumět ustanovení týkajícímu se nevolníků na velkém církevním pozemkovém vlastnictví.³⁵ »Nevolníci církevní (servi autem ecclesiae) odvádějí poplatky podle velikosti toho, co mají v držení.« Nevolník neměl však právo vykoupit se prostřednictvím toho, co měl v držení. Nepřipadalo mu tedy ani neúplné vlastnické právo nad mobiliemi a imobiliemi.³⁶

Naopak pánovi příslušelo vrchní disposiční právo, pokud šlo o předměty, které byly v držbě nevolníkově. Byl-li na př. nevolník prodán, aniž jeho pán znal počet věcí, které mu příslušely a které měl v užívání, mohl je požadovat zpět.³⁷

Ani mezi nevolníky nebylo rovnosti. Byly časté případy, kdy nevolník neměl ve vlastním užívání nic, feudál mu tedy všechno výslovně propůjčoval. Pak byl takový nevolník vystaven nemilosrdně útlaku a libovůli.

Je pouhým předsudkem rozšiřovaným buržoasní historiografií, že církev nějak zlepšovala postavení znevolněného obyvatelstva. Naopak, jak dosvědčují prameny týkající se právních poměrů na pozemcích církevního feudála, nabývalo zde znevolnění největšího rozsahu. Proto církev prosadila zařazení mnohých předpisů římského práva do kontextu samého bavorského zákoníka. Proto ta nápadná shoda s Breviariem Alarici, na niž upozornil již Savigny právě v oněch bodech, které se týkají povinností nevolníků.³⁸

Církev se bránila propouštění vlastních nevolníků. Požadovala rovnocennou náhradu od toho, kdo by se byl pokusil přimět církevního nevolníka k útěku.³⁹ Za vraždu církevního nevolníka byl provinilec nucen dát dvojitou náhradu. Servi byli vystaveni stejným tělesným trestům jako otroci. Utěti ruky nebo podobné zmrzačení nebylo výjimkou.⁴⁰

Mimo to právě církev prosazovala pro své nevolníky největší povinnosti. Třídenní renta v úkonech nebyla výjimkou a byla přímo podporována bavorským zákoníkem. Mimo to byli ovšem církevní nevolníci povinni různými dávkami v naturáliích.⁴¹ Že šlo o normu, která se plnila podle konkrétních podmínek, vysvítá i z řady příslušných listin.⁴²

Názvy, které jsme prozatím uvedli, byly totožné jak v listinách, tak i v samém zákoníku. V listinách se však setkáváme ještě s jinými termíny, jejichž významový obsah je spíše neutrální a neoznačuje nějakou přímou závislost. Do této kategorie možno zařadit:

a) **Tributalis.** Tímto názvem se vyjadřovala pouze jistá závislost spíše rázu hospodářského než právního. Tak v listině, kterou jakýsi Timo

daruje pozemky a ostatní nemovitosti kostelu v Thulbachu, odlišují se od »famulares servientes« »liberi tributales«. Jiná listina, hlásící se k témuž roku, mluví však o »servi tributales«.

b) *Fiscalini*. V karolinských kapitulářích se tímto názvem označují servi fiscales, servi fisci. Řadí se pak mezi polosvobodné.⁴⁴ V listinách⁴⁵ se jim přisuzuje určité právo dispoziční, realisující se prostřednictvím donací. Jejich tradice se klade vedle donací svobodných a feudálů.⁴⁶

c) *Barsalsi*. V listinách jsou postaveni na roveň svobodných.⁴⁷

Jak vidno, i rozbor terminologie týkající se poddaného obyvatelstva ukazuje, že i v této kategorii šlo o nevolnické vztahy typické pro feudalismus. Poddaní zde vystupují jako typičtí nevolníci i tehdy, kdy název spíše zachycuje poměr otrocký a kdy nejde v tomto směru o jednoznačný vztah. I pojem mancipium dostává více a více význam, který jej přibližuje k nevolníku.

Na druhé straně nelze nepostřehnout, že bavorský zákoník, na jehož prosazení měla církev eminentní zájem, snažil se právě uplatňováním římských právních norem upravit poměry znevlněného obyvatelstva tak, aby se co nejvíc setřel rozdíl mezi otrokem a nevolníkem. Fakticky zde recepce prvků římského práva hrála touž úlohu jako v údobí pozdního feudalismu.

III.

Dosavadní rozbor pramenů právní povahy jasně ukázal třídní diferenciaci obyvatelstva i existenci feudálních vztahů. Je však možno říci, že se již v této době stal feudalismus v Bavorsku dominující ekonomickou formací? Na tuto otázku nám uvedené listiny i zákoník nemohou plně odpovědět. Dotýkají se pouze oněch okruhů, kde převládal církevní majetek pozemkový. Bavorsko však bylo v osmém století země, kde počet klášterů, dotovaných mohutnými donacemi, stejně jako kostelů biskupských byl velmi vysoký. To jasně mluví o značně pokročilém stupni procesu feudalizačního.⁴⁸

Stejně svědectví však podává i řada donací velkých světských majitelů půdy, z nichž je možno rozsah jejich pozemkového vlastnictví alespoň částečně rekonstruovat.

Jestliže však přihlídneme k neúplnosti písemného materiálu a především ke skutečnosti, že ani listiny, ani zákoník neobrázejí společenské poměry přímo, nýbrž pod aspektem snah velkých feudálů duchovních, tedy v jakémsi krivém zrcadle, nesmíme se ve svém úsudku ukvapit. Mimo to z listin nevyčteme nic o poměrech svobodného, ještě neznevlněného obyvatelstva.

Přesto však se dá z některých nepřímých údajů listin a zákoníka usuzovat na existenci prvků prvobytně pospolné společnosti, ať už na vztahy rodové a pokrevní, ať na vztahy sousedské obcí. Jejich existence vedle velkého feudálního vlastnictví, které s ní ovšem bylo v antagonistickém rozporu, je nepopíratelná. Zákoník podává svědectví o pozemkové držbě i o přezíticích v nadstavbě, především v oblasti soukromoprávní. Přitom ovšem není bez zajímavosti, že vztahy sousedské obcí v mnohém směru byly doplňovány vztahy rodovými, příbuzenské pospolitosti. To se jeví, jak ještě ukážeme, především v odvětví dědického a trestního práva. Pří-

buzným připadala část pokut při zabití některého jejich příslušníka, příbuzní mohli uplatňovat nároky až do sedmého kolena v případě, umřel-li člen jejich příbuzenského kolektivu, aniž zanechal potomstvo.⁴⁹ Z příbuzenstva byla konečně volena část spolupřísežných při soudním procesu. Příbuzní rozhodovali o sňatku a ženich byl nucen nevěstu od příbuzenstva vykupovat.

Převládající formou, s níž však bavorský zákoník počítá, byla obecina sousedská, vyznačující se mimo jiné i soukromým vlastnictvím domu a dvoru a trvalým užíváním polností jednotlivými příslušníky. O obcích, vicinech je v zákoníku zmínka několikrát, pokud šlo o spory o pozemky.⁵⁰

O občinných vztazích svědčí pak i řada údajů listinného materiálu. Bitterkauf a Wopfner se snaží dokázat, že se v listinách účast na marce prozrazuje obraty *quicquid iure possidere videbar, ad ipsam causam possidere videbatur, quicquid iure meisque dittonibus esse cognosco*.⁵¹ V některých listinách pak je účast na comuniích přímo uvedena.⁵² Ovšem, jak již bylo řečeno, listinná svědectví jsou v tomto směru neúplná. Mimo to se církve snažila omezit vlivy obcíny-marky, protože ty byly v protikladu s jejími vlastnickými pretensemi. Bavorský zákoník i v tomto bodě církevní snahy podporuje a trestá případné pokusy o zábranu donacím se strany možných oponentů občanů.⁵³

V některých tradicích je výslovně uveden souhlas vicinů, případně příbuzenstva, vedle konsensu knížete.⁵⁴ Ačkoli zmínky o přežitcích prvobytně pospolné společnosti jsou nepřímé, je možno předpokládat, že hlavní masa svobodného obyvatelstva — *liberi, ingenui* — byli právě svobodní občané.

Církve ovšem měla, jak jsme viděli, na znevolení těchto občanů krajní zájem. Nejen že prosadila do bavorského zákoníka dodržování kanonických předpisů rodinného práva, namířených proti starším »zvyklostem«, nýbrž zákoník obsahuje i řadu přímých ustanovení, která měla podepřít znevolení (vedle již uvedeného výslovného potvrzení možnosti tradicí a donací i řadu předpisů uvolňujících staré vlastnické formy).

V bavorském zákoníku je na př. věnován celý odstavec otázkám prodeje a koupě.⁵⁵ Přitom však z listin víme, jak těžko bylo vůbec směnu realizovat. Majetkové transakce nebyly zprostředkovávány penězi, nýbrž jiným »pecuniem«. Peníze při nejlepším sloužily jako prostředek pro přepočítávání, a to ryze nominálně.⁵⁶ Pro rozvoj zbožní směny chyběly základní předpoklady (oddělení řemesla od zemědělství, dopravní spoje a pod.). Proč byl tedy tento odstavec do zákoníka zařazen? Na to nám odpovídají listiny. V listinách se velmi často ztotožňuje *venditio* a *traditio*. Tak v listině, kterou biskup Arbeo získal od jakéhosi Crimperhta pozemky, se praví: *quod emerat Heres episcopus a venditoribus vel traditoribus*. Známe naopak případ, kdy se za tradici platilo.⁵⁷ Tato pojmová souvztažnost *venditio-traditio* nám objasňuje důvody vřazení zmíněného již článku do bavorského zákoníka. Vcelku byla jeho úloha stejná jako úloha již zmíněného odstavce o donaci: právně umožňovala přeměnu vlastnictví nepodmíněného, *alodu*, ve vlastnictví podmíněné (v *beneficium, precarii*).

Po rozboru, který jsme právě učinili v této studii, je možné odpovědět nyní určitěji na otázky, které jsme si položili úvodem k ní.

Předně se nám podařilo prokázat, že bavorská společnost není již v pramenech osmého století diferencována jen majetkově, nýbrž že všechny

známky svědčí i o diferenciaci třídní. Hlavní masu obyvatelstva tvořili pravděpodobně ještě občaníci, hospodařící na vlastním alodu vlastními výrobními prostředky, mající účast na marce a vzájemně spjatí souborem povinností vyplývajících z vicinátu. Vedle nich však již existovali svěštější feudálové, pocházející částečně z rodové šlechty, částečně i z bývalých občaníků, z nichž se stali větší majitelé půdy a které možno počítat k zárodkům nižší feudality. Různorodost tradic svědčí o tom, že hranice nové vládnoucí třídy nebyly ještě uzavřeny a že společnost byla v pohybu vlastní diferenciací.

Největším majitelem půdy se však stala církev, provádějící duchovní i fysický útlak při znevolňování svobodného obyvatelstva. Využívala procesu vlastního rozpadu občiny, procesu vyvolaného dalším rozvojem výrobních sil, neslučitelných již se starými vlastnickými poměry. Využívala bídy, do které upadali jednotliví občaníci. Právně, prostřednictvím státní moci, uváděla je v závislost. Bavorský zákoník pak řadou svých článků tyto nové vztahy nejen kodifikuje, nýbrž jejich vývoj i urychluje. Sankcionuje tedy státní moc, vymezuje prerogativy Agilofingů a ostatní rodové šlechty. Justice, správní orgány, vše to se nyní zaměřuje k ochraně majetku feudálů, k udržení znevolněného obyvatelstva v porobě, k znevolnění dosud svobodných občaníků. Křesťanská ideologie, zračící se v každém odstavci zákoníka, učí novou třídu vládnout prostřednictvím prvků římského práva. Bavorský zákoník, »celou svou podstatou lidu cizí« (B. Krusch), nejen obrazil, nýbrž i uspišil formování feudální společenské formace.

Poznámky

¹ Srovnej František Graus, Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské, Praha 1955, str. 136—140.

² Tak Doeberl, Entwicklungsgeschichte Bayerns I, Mnichov 1916, str. 38—60. Typický již Riezler, Geschichte Bayerns I, Gotha 1878, 115—130. Fastlinger, Die wirtschaftliche Bedeutung der bayerischen Klöster, podává cenné údaje pro církevní pozemkovou držbu.

³ Analýsou barbarských zákoníků se buržoasní historiografie zabývala již od počátku století devatenáctého. Tehdy se rozbor soustřeďoval převážně na otázky rázu právního. Tak tomu bylo u Eichhorna, Waitze, Savignyho, v druhé polovině století u H. Brunnera, Schrödera. Právní škola zkoumala především vztahy veřejnoprávní a soukromoprávní, určovala třídní diferenciaci, dotýkala se i poměrů hospodářských. Nedostatkem právní školy bylo, že ignorovala historické specifičnosti zákoníků, kladla je jaksí na jednu rovinu a zkoumala jejich pojmy pouze dogmaticky, provádějíc rozmanitým způsobem jejich komparatistiku. Nepoložila si otázku po příslušné funkci zákoníků v té nebo oné konkrétní situaci. Textovou kritiku prováděla v rámci právního rozboru (srovnej Waitz, Das alte Recht der salischen, Franken, Kiel 1846).

V devadesátých letech minulého století dochází v buržoasní historiografii k útoku na základní koncepci právní školy, především proti jejímu stěžejnímu tvrzení o původním společném vlastnictví germánských kmenů (Dopsch, Fustel de Coulanges). Mimo to se do jisté míry osamostatňuje i textová kritika. »Osvobozuje« se od právního obsahu, ale tím se stává ještě více ahistorickou. Počíná se používat method stylové komparace. Ty jsou však na tomto materiálu nesprávné. Filologická komparatistika vrcholí v úplné atomisaci. Jako příklad možno uvést nejen pokus M. Krammera o rekonstrukci původního textu sálského zákoníka (Neues Archiv 1914), nýbrž i pozdější práce B. Krusche. Krusch sám později propadl »alexandrinismům«, které vytykal Krammerovi (srovnej Krusch, Lex Baiuvariorum, Göttingen 1924 a jeho kritiku Schwindova vydání).

Pokud jde o bavorský zákoník, stála právní škola na staňovisku postupného jeho vzniku. Ovšem už H. Brunnerovi byla nápadná shoda s visigotským zákoníkem (Brunner, *Deutsche Rechtsgeschichte* I, Mnichov 1907, str. 455). Na druhé straně trval Brunner na tvrzení o tak zvaném zapomenutém zákonu z doby Dagobertovy, který prý tvoří jádro zákoníka jak bavorského, tak i alamanského (srovnej Brunner, *D. R. I.*, str. 448). Proti Brunnerovi vystoupil v uvedeném již dále B. Krusch, který na zákoník hleděl jako na diktát K. Martella z r. 728. Krusch postřehl protilidovou tendenci zákoníka, ignoroval však úlohu, kterou při jeho sepsání hrála církev. Proti Kruschovi se snažil dokázat K. Beyerle, vycházející z textových rozborů Schwindových, že šlo o kompilaci církevního původu. Celkový svůj názor formuloval takto: »Jde o spis inaugurovaný církví, má však vnější formu zákoníka, nädiktovaného franským králem (*Lex Baiuvariorum*, Mnichov 1926, str. 64), Beyerle považuje za pravděpodobné, že zákoník vznikl v benediktinském klášteře Niederaltaich a byl koncipován mnichy, kteří přišli z oblasti, kde bylo možno předpokládat platnost kodexu Euricianova. K této koncepci se v podstatě připojil K. Eckhardt, *Lex Baiuvariorum*, Weimar 1927, str. 56. Obě práce trpí v jednotlivostech přemírou hypotheses.

⁴ S. Stein přišel s pochybenou thesí, že jednotlivé texty *Lex Salica* vznikly současně a že pocházejí až z devátého století. *Lex Salica* má se tedy považovat za falsum (srovnej *Speculum* 22, 1947, str. 113—134, 395—418).

⁵ Z listin možno použít především tradiční knihy kláštera ve Freisingen (vydání Bitterkauf, *Die Traditionen des Hochstifts Freising*, v *Quellen und Erörterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte*, Neue Folge, IV. Band, Mnichov 1907). Ostatních listin, uvedených v *Monumenta boica* a v *Urkundenbuch des Landes ob der Enns*, které nejsou kriticky zpracovány, používám pouze jako doplňku. Dále: *Hauthaler Salzburger Urkundenbuch*.

I

II.

⁶ O usídlení Bavorů se snažil dokázat Riezler na základě filologických rozborů, že bylo realizováno v rodových pospolitostech. Fakticky ovšem filologický důkaz je příliš široký. Proti Riezlerovi, který své myšlenky rozvinul především ve spise *Sippenortsnamen auf -ing und -ingen als historische Zeugnisse*, Mnichov 1909, vystoupil Doeberl, *Entwicklungsgeschichte Bayerns* I, 42. Srov. Zeiřovy vývody v *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte* IV, str. 1—2.

⁷ Gregor. Turon. *Historia*... IV a *Fredegarova kronika kapitola* 38. Obě vydání *Monumenta Germaniae historica Scriptorum rerum merovingarum* I, II.

⁸ *Historia Langobardorum* I (21), III (10, 30).

⁹ *Breves Noticiae* v *Salzburger Urkundenbuch* I, str. 1—50.

¹⁰ *Ve Vita Haimhrammi episcopi* (M. G. *Scriptores rerum merovingarum* IV, str. 482) ... tam a duce quam prolibus et satrapum terrae, egressionis illius tota civitas in funere conversa est, tam egeni quam locupletes. Zbytky římského obyvatelstva se v osmém století vyskytují pouze v pramenech salzburšských (*Salzburger Urkundenbuch* 1, 8). Nešlo tudíž o nějakou kontinuitu římského otrokářského řádu pro celé Bavorsko, jak se snažil dokázat Dopsch (*Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung* I, Vídeň 1923, str. 174—177).

¹¹ Sr. Ebrard, *Die iroschottische Mission des 6., 7., 8. Jahrhunderts*, Gütersl. 1875.

¹² M. G. *Leges* III, str. 451 (vydání Merkel).

¹³ V tradičních knihách není obyčejně zaneseno zpětné propůjčení půdy, které pozdější majitele nezajímalo, ježto se týkalo pouze první generace. Z nesprávné interpretace tradičních knih se snažil Inama Sternegg vybudovati svou theorii o aktivní úloze koncentrovaného velkostatku ve století osmém a devátém. Naproti tomu Dopschova škola nepřipouštěla, že by šlo při zpětné prestarii o znevolnění (srovnej Dopsch, *Das Wirtschaftsleben der Karolingerzeit* I, Výmár 1921, str. 98—110). Dopsch opakoval vlastně to, co zjistil již Guttman (srov. Guttman, *Die soziale Gliederung der Bayern* 1906).

¹⁴ Srovnej č. 142 v *Traditionen des Hochstifts Freising*... Et tunc congregati fuerunt Hosi et fecerunt consilium inter eos. Rod Fagana je zmíněn ve freisingenských listinách pětkrát.

V bavorském zákoníku je ochraně majetku rodové šlechty věnován celý třetí

odstavec De genealogiis et eorum compositione. De genealogia qui vocatur Hosi, Draozza. Hahilinga, Anniona. Isti sunt quasi primi post Agilolfingos, qui sunt de genere ducali.

¹⁵ Tr. d. H. Fr. č. 34, 35.

¹⁶ Ib. č. 19. ... per consensum inlustrissimi ducis Tassillonis et satrabum eius list. 34... Ego Tassillo dux Baiawiorum vir inluster... manu volente cum consensu optimatum Baiavorum dono atque transfundo. Souhlas knížete byl nutný při většině donací. V »registru« Urolfové pro Niederaltaich (Monumenta boica XI, M. Niederalt. I, 1) uveden servus dominicus Heito dedit unam mansum per comeatum Tassilonis. Ve freisingenských listinách především u velkých donací.

¹⁷ Neusychin, Struktura obštiny v jižnoj i jugozapadnoj Germanii Srednie veka IV, str. 31—34.

¹⁸ Pactus Alamanorum rozeznává meliorissimi, mediani, minofledi. Rozdíl je ve výkupném o 40 solidů. Mediani a minofledi možno počítat za svobodné, meliorissimi za šlechtu. Heck v spise Die Gemeinfreien der fränkischen Voksrechte, Halle 1900, považuje za svobodné pouze nobiles.

¹⁹ L. B. II, 44.

²⁰ Tr. d. H. Fr. č. 15.

²¹ Tr. d. H. Fr. č. 29. ... hoc est in villa ipsa de omni re sua tertiam partem de alode de qualibet adtracti mihi legibus obvenit.

²² Ibidem č. 25. Dále č. 120, ... donaci Deotlindovu... sive de proprio seu ad me adtracto quolibet adquisitione in loco que dicitur Neringa, id est mansus duos Enricho cum uxore sua... filio Liuperth cum familia et substantia.

Fastlinger uvádí dva případy, kdy v listinách jsou důvody autotradice blíže uvedeny (Fastlinger, Die wirtschaftliche Bedeutung..., Salzburg 1903, str. 50).

²³ Typická je na př. autotradice, již se Sigfrid a jeho syn odevzdávají pod ochranu kláštera ve Freisingen a zároveň odevzdávají tomuto klášteru veškerý majetek pod podmínkou, že jim bude povoleno užívání majetku po dobu jejich života. ... ut quamdiu nos advivimus, ipsa causa cum integritate habere vel usurpare debeamus, post obito vero nostrum cum omni re addita vel immeliorata absque ulla consignatione et contradictione ipse rector ... in suam faciat revocare dominationem. ibid. č. 31.

²⁴ Srovnej Lex Baiuvariorum I, 1.

²⁵ Právní historiografie dělila znevolené obyvatelstvo na polosvobodné a otroky. Servi počítala mezi otroky, i když na druhé straně připouštěla vnitřní diferenciaci uvnitř vrstvy samé (srovnej Brunner, Deutsche Rechtsgeschichte I, 310). I Brunner přenášel na servi měřítka, jak je znal především z Lex Salica.

²⁶ Pertinenční formule se neustále měnila, nejde tudíž o formulář v běžném slova smyslu (srovnej Wopfner, Beiträge zur Geschichte der älteren Markgenossenschaft v Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung XXXIV, str. 10 a další).

²⁷ Tr. d. H. Fr. č. 19, 54.

²⁸ Tr. d. H. Fr. č. 129.

²⁹ O tom svědčí listina, již si Irminperth vymíňuje ... et placitamus quod isti duo Adalhart et Bauhart ad molendinum aliquid non operassent, sed alium servitium pleniter faciant (Tr. d. H. Fr. č. 242).

³⁰ Lex Baiuvariorum IX, 3. Et si maiorem pecuniam furatus fuerit, hoc est XII solidorum valentem et amplius, aut equum totidem pretii vel mancipium, et negare voluerit, cum XII sacramentales iuret de leuda sua ve II campiones proinde pugnent.

Ibidem XVI 1. Si quis vendidisset res alienas sine voluntate domini sui aut servum aut ancillam aut quaecumque rem.

Ibidem XVI 9. Venditionis haec forma servetur, ut seu res seu mancipium vel quodlibet genus animalium venditur.

³¹ Tr. d. H. Fr. č. 401. Quaesierunt ad servitium ... Dixerunt quod pater illius in servili famulatu vitam finivit.

³² ... servis et ancillis ibidem manentibus seu in domo servientibus (č. 151).

³³ V listině č. 243, tamtéž, daruje Fucholf jednoho serva, jménem Attona s manželkou cum colonia sicut sedebat vestita.

Nebo v uvedené již listině Deotlindově (č. 120).

V listině č. 579 se přímo praví: Sicut servi habent usum plenas colonias tenere.

³⁴ Lex Baiuvariorum IX, 19.

³⁵ Lex Baiuvariorum I, 13. Servi autem ecclesiae secundum possessionem suam reddant tributa. Opera vero III dies ebdomada in dominico operet III vero sibi satisfaciat.

³⁶ Zdá se však, že tomu nebylo tak vždy. V privilegii Uroloffově po Niederaltaich jsou uvedeni servi dominici jako donátoři. In Willa Winchilinga sunt mansus V, quod servi dominici dederunt et haec sunt nomina eorum. Jinak však Lex Baiuvariorum XVI, 7. Si quis servus de peculio suo fuerit redemptus et hoc dominus eius forte nescierit, de domini potestate non exeat, quia non pretium, sed res servi sui dum ignorat, accepit.

³⁷ I, 13 ... Servi autem ecclesiae secundum possessionem suam reddant tributa. Opera vero III dies in ebdomada in dominico operet, III vero sibi faciat. Si vero dominus eius dederit eis boves aut alias res, quod habet, tantum serviat quantum ei per possibilitatem inpositum fuerit; tamen iniuste neminem obpremas.

³⁸ Savigny, Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter, Heidelberg 1817, II, str. 84—94.

³⁹ Lex Baiuvariorum I, 4 ... Si quis servum ecclesiae vel ancillam ad fugiendum suaserit ... revocat eum celeriter ... Et dum illum revocat, alium mittat in loco pro pignus ... Et si non potuerit invenire eum, tunc alium donet similem illi et XII solidos componat.

⁴⁰ Ibidem I, 4, 5, 6. Církevní nevolníci nejen pracovali na půdě, nýbrž i na výstavbě církevních budov a na podobných pracích. I, 13 — Ad casas dominicas stabilire, fenile, cranica vel tunino recuperanda pedituras rationabiles accipiant et quando necesse fuerit, omning componant. Calce furno ubi prope fuerit, ligna aut petra L homines faciant ...

⁴¹ Ib. 13.

⁴² O tom inventář kláštera Staffelsee v MG sectio Leges II, str. 250.

⁴³ Tr. d. H. Fr. č. 7, 8. Ve zmíněném privilegii pro Niederaltaich. ... Locum qui vocatur Wilpach sunt mansus III quod tradiderunt tributales per licentiam Tassillonis.

⁴⁴ Waitz, Deutsche Verfassungsgeschichte IV, Kiel 1860, 347.

⁴⁵ Tr. d. H. Fr. č. 193.

⁴⁶ Tr. d. H. Fr. č. 93.

⁴⁷ Tr. d. H. Fr. č. 523. ... liberi homines qui dicuntur barscalsi.

III.

⁴⁸ V polovině osmého století máme v Bavorsku již pět velkých benediktinských klášterů (Regensburg, Salzburg, Freisingen, Passov, Niederaltaich).

⁴⁹ Lex Baiuvariorum XV, 10. ... De eo qui sine filios et filiabus mortuus est, mulier accipiat portionem suam, dum viduitatem custodierit, id est medietatem pecuniae; medietas autem ad propinquos mariti teneant. Si autem mulier mortua fuerit aut maritum alium tulit, tunc quod proprium habet, et de mariti rebus quod per legem ei dabitur, accipiat, ceteras res propinqui prioris mariti accipiant.

VIII, 15. ... cum XXIV solidis componat parentibus et cum XII sacramentales iuret de suo genere nominatos.

VIII, 8. ... quia nondum sponsata nec a parentibus sociata.

⁵⁰ Ibidem XII, 3, 8.

⁵¹ Bitterkauf Tr. d. H. Fr. LXXXII.

⁵² Bitterkauf Tr. d. H. Fr. č. 680 et in alio loco pratas communes ad Uuniheringum, sicut alii coheredes habent, simul etiam aquarum cursum.

S termínem marka se setkáváme několikrát v uvedeném již privilegii Uroloffovu pro Niederaltaich. V donaci Otilově se praví. Cum omni marcha seu silva vel omni termino ad ipsum curtem pertinente ... Stejně v témže privilegii ... sunt mansi X cum omni marcha, vel terminis suis.

⁵³ L. B. I, 1. ... Ut si quis liber persona voluerit ei dederit res suas ad ecclesiam pro redemptione animae suae, licentiam habeat de portione sua postquam cum filiis partivit ...

⁵⁴ ... parentibus enim meis pari devotione consentientibus Monumenta Scheftariensis v Monumenta boica VIII, č. listiny 1.

Tr. d. H. Fr. č. 19. ... per consensum inlustrissimi ducis Tassillonis et satrabum eius atque confinitimorum nostrorum consentientium.

⁵⁵ Lex B. od. XVI.

⁵⁶ Tr. d. H. Fr. č. 888 z r. 861. ... accepit pecuniam trecentos solidos ab episcopo in mancipiis iumentis sive vestimentis atque alia pecunia. Jakou hodnotu měl na př. krunýř, o tom svědčí listina č. 246... id est territorium donavit Hroadachar supra dicto episcopo... et contra donavit et Atto episcopus unum toracem.

Zmínky o soukromých cestách jsou pouze v listinách č. 120, 166, 367, 766.

⁵⁷ Srovnej listinu č. 81, 661, 16(2).

К ВОПРОСУ КЛАССОВОЙ ДИФФЕРЕНЦИРОВКИ И ПЕРЕЖИТКОВ ПЕРВОБЫТНОГО-ОБЩИННОГО ОБЩЕСТВА В БАВАРИИ В VIII ВЕКЕ

Автор настоящей работы стремится установить, на основе анализа источников юридического характера, степень развития общества Баварии в VIII веке. Он обращает внимание на существующие до сих пор исследования, которые игнорировали в данном вопросе не только проблему экономической формации, но и неспособны были пользоваться дипломатической критикой источников. Автор, признавая эти взаимосвязи, резюмирует, что общество Баварии подвергается в VIII веке уже значительному процессу феодализации. Лучшим свидетельством того служат как материалы источников, так и баварский кодекс (Lex Baiuvariorum) возникший на основе потребностей царковных феодалов. В баварский кодекс вносились позже элементы римского права, служившие консолидации феодального строя. Однако, наряду с тенденцией феодализации общества, встречаются в Баварии в то же время и пережитки общинного строя, которые можно установить прежде всего на основе взаимоотношений между вольными, против которых направлены отдельные постановления баварского кодекса.

ZUR FRAGE DER KLASSENGLIEDERUNG UND DER ÜBERRESTE DER MARK IN BAYERN

Der Verfasser dieser Studie ist bestrebt auf Grund der Quellenanalyse rechtsmäßigen Charakters festzustellen, auf welcher Entwicklungsstufe sich die Gesellschaft in Bayern im 8. Jht. befand. Er macht darauf aufmerksam, daß die bisherige Forschung in dieser Hinsicht nicht nur die Frage der ökonomischen Formationen ignorierte, sondern auch die diplomatische Quellenkritik nicht in Betracht gezogen hatte. So kommt er unter Berücksichtigung dieser Tatbestände zu dem Ergebnis, daß schon im 8. Jht. die Gesellschaft in Bayern in einen starken Feudalisierungsprozess einbegriffen war. Davon gibt das beste Zeugnis sowohl das Urkundenmaterial wie auch die Lex Baiuvariorum, das Gesetz, das aus den Bedürfnissen der herrschenden vorwiegend geistlichen Feudalen entstanden ist. Diejenigen Elemente, die aus dem römischen Recht übernommen wurden, dienten der Bekräftigung der feudalen Ordnung. Neben den feudalisierenden Strömungen kann man aber zur selben Zeit die Überreste der ursprünglichen Markverfassung feststellen, die besonders in den gegenseitigen Beziehungen der Freien in Betracht kommen. Einzelne Verordnungen des bayerischen Gesetzbuches sind eben gegen diese noch nicht verknechteten Markgenossen gerichtet und helfen unter dem Vorwand der kirchlichen Ideologie den Feudalisierungsprozess zu beschleunigen.